

Een Leerdammer gevangen in Delft

Afb. 1 Noordwesthoek van Leerdam, met de oude korenmolen, Blaeu, 1649

Zoon van een stadsboer

Herbert Jansz den Haegsman is een landbouwer die in 1688 een eenvoudig huis koopt aan de Leerdamse Noordwal, niet ver van 's Prinsen Korenmolen en naast een boomgaard. Het staat in één van de twee stroken land waar de stadsboeren wonen, binnen de stadsmuren, maar achter de open riolen. Hij is een kleinzoon van Cornelis "den Haechsman" die in 1594 de familienaam verwierf door de boerderij "Haghe ter Lede" te kopen. Herbert doet het niet slecht, maar ook niet uitzonderlijk goed. Hij is getrouwd met Aagje Abrahamsdochter Cool, afkomstig van een boerderij aan de Schoonrewoerdse Diefdijk. Hij bezit een griend in Oosterwijk die hem het rijshout zal hebben geleverd waarmee hij bij gelegenheid voor de stad Leerdam dijkonderhoud verricht.

In 1705 koopt Herbert, misschien inmiddels weduwnaar, een beter huis in de Vlietstraat. Het is een hoekhuis, op de noordhoek van de Nieuw- en Vlietstraat "vanouds genaamd *de Moriaan*".¹ Op de tegenoverliggende straathoek staat een huis genaamd *De Prins*. Deze kant van de straat is twee jaar eerder voorzien van straatlantaarns, een noviteit die het karakter van stedelijke avonden voorgoed zal veranderen. Die straatlantaarns zijn niet geplaatst aan de overkant van de vliet, waar zich de boerenstrook langs de Oostwal bevindt, en die brandgevaarlijk is door de hooibergen die er staan.

Afb. 2 De moriaan aan de gevel van een later, 19e eeuwse, huis aan de Vlietskant (foto: HVL)

Herbert betaalt elk jaar zijn lantaarngelden tot 1735, het jaar waarin hij zal zijn overleden, ongeveer tachtig jaar oud. De moriaanskop van het huis ligt op dit moment in slechte conditie opgeslagen bij de gemeente Leerdam, in afwachting van een museuminitiatief.²

Aagje en Herbert hebben drie overlevende kinderen: Abraham, Anna en Jan. Hun tweede kind, dochter Anna, trouwt met een man in Rotterdam en woont daar in de Hoogstraat. De jongste zoon Jan doet in 1720 een goed huwelijk met een dochter van een Van Brummelen en een Van Rijnberck en vertrekt naar Zoelmond. Dit verhaal gaat over Herbert's oudste zoon, Abraham. Abraham heeft in zijn jonge jaren weleens klussen gedaan voor het stadsbestuur, vermoedelijk als helper van zijn vader, maar ook hij is in de eerste plaats landbouwer. In de lente van 1707 trouwt Abraham met een meisje uit een boerderij aan de voet van de Diefdijk, ter hoogte van Zijderveld. Elf jaar later, in september 1718, overlijdt ze aan complicaties na de geboorte van hun zesde kind.

De schulden van Abraham

In 1720 koopt Abraham den Haagsman een huis in Vlietstraat op het Spuy a/d Hoogstraat.³ In december van datzelfde jaar trouwt Abraham voor de tweede keer, ditmaal met de weduwe Liesje Cornelisse. Er is nog geen jaar verstreken of Liesje begint bij het Gerecht van Leerdam een zaak tegen haar man. Abraham wordt gesommeerd binnen veertien dagen te reageren. In april 1722 komen zij tot een akkoord. Zij betaalt hem binnen acht dagen vijfhonderd gulden. Van zijn kant belooft hij dat Liesje voortaan *al haar goederen, en daarvan de baten en profijten*, met een

gerust hart als *meestresse van deselve* kan bezitten en genieten, “sonder sig daar mede te bemoeijen, ofte eenige de allerminste actie, oft pretentie op te maeken.” Hij verklaart bovendien alle voor het echtpaar uitstaande schulden tot zijn privéschulden te zullen nemen, en “deselve te sullen betaelen sonder dat zijne voornoemde huijsvrouw daarvoor oyt, of oyt aansprakelijk zijn zal.”⁴ Dit doet denken aan een echtscheiding, maar dat is het niet. Het lijkt eerder op een poging met deze boedelscheiding een deel van hun bezit veilig te stellen voor een dreigend faillissement.

Het echtpaar heeft namelijk financiële problemen. In 1727 verkoopt Abraham zijn huis. In 1728 neemt vader Herbert Jansz een hypotheek op *De Moriaan*. Herbert is dan de zeventig gepasseerd en het kan zijn bedoeling zijn geweest hiermee leefgeld te krijgen, maar misschien moet hij bijspringen voor zijn zoon. In mei 1730 worden de echtgenoten aangesproken door een van hun burens, Peter van Nes, die eerder fl.125⁵ had betaald aan één van hun schuldeisers en die nu zijn geld terug wil. Abraham en Liesje zoeken de schepenen op en beloven Peter jaarlijks een rente van 4½% te betalen, ter voorkoming van een *non numerata paecunia*-procedure, ofwel executie wegens niet-betaling.

Nog geen jaar later zitten ze weer bij de schepenen, ditmaal voor het vernieuwen van een door één der admiraliteiten

Afb. 3 *De Moriaan van de Vlietskant* (foto HvL)

verstreckte hypothecaire lening à zeshonderd gulden uit april 1721, dus van vóór hun huwelijk. Deze hypotheek rust op tweeëneenhalve morgen land. In de nieuwe acte voegen zij daar nog twee morgen onderpand aan toe. De echtgenoten bevestigen aansprakelijk te zijn met al hun roerende en onroerende goederen voor de betaling van hoofdsom en rente. In deze akte wordt de mogelijkheid van achterstalligheid uitgebreid behandeld: als de schuldenaren meer dan twee jaar laten verlopen zonder de verschuldigde rente te betalen dan staat het de schuldeiser vrij om “sonder voorgaande proceduuren” de percelen executair te verkopen. Opmerkelijk is dat in deze akten uitdrukkelijk staat vermeld dat zij zowel gezamenlijk als individueel voor deze schulden aansprakelijk zijn. Als de actie in 1721 inderdaad was bedoeld als poging om het echtpaar, of echtgenote, enige bescherming tegen schuldeisers te bieden, dan is die faliekant mislukt.

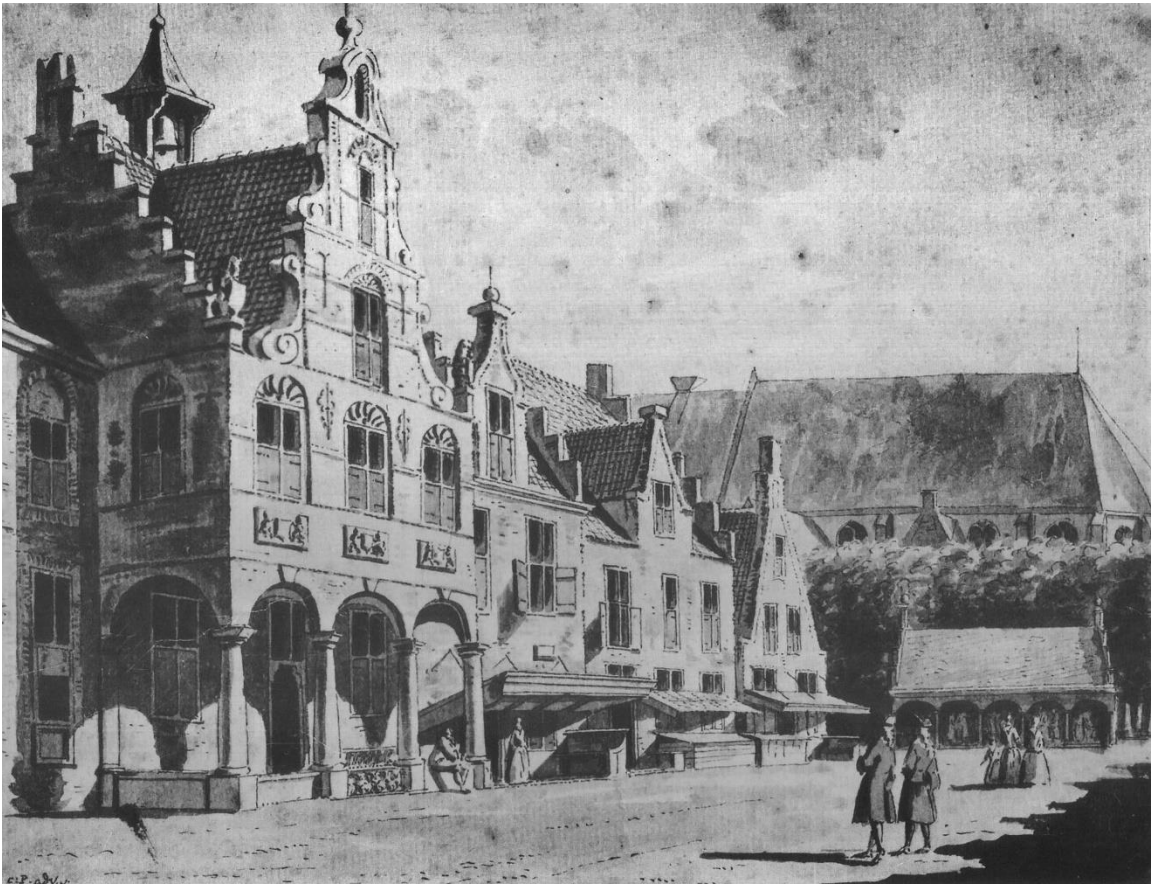
De formulering van de akten van maart 1731 doen een slechte afloop al voorvoelen. Het ziet er naar uit dat ingewijden zich al klaar maken om in dit troebele water te vissen. Nog geen drie weken na het vernieuwen van de hypotheek koopt één van de Leerdamse schepenen de vordering van de admiraliteit, kennelijk in de verwachting hier beter van te worden.

De onfortuinlijkheden volgen elkaar op. Volgens de contracten van die tijd verplicht men bij het lenen van geld niet alleen zichzelf, maar ook alle toekomstige erfgenamen. In mei 1731 wordt Abraham mede-aansprakelijk gesteld voor een niet-terugbetaalde lening uit de familie van zijn eerste vrouw à somma van fl.1200. Voor die tijd is dat een fors bedrag: in Leerdam kan je daarvoor een huis op een A-locatie kopen. In 1733 wordt Liesje door de voogd van haar voorkinderen, een man uit de familie Beukenkamp, aangesproken op nalatigheid inzake het uitbetalen van het vaderlijk bewijs aan deze kinderen ter grootte van fl.251.⁶

Afb. 4 Leerdam oostzijde met links de Hoogpoort: binnen- en buitenpoort met de blauwe daken. (detail uit Atlas Schoemaker, omstreeks 1710-1735, Koninklijke Bibliotheek)

Op dit moment moet het te veel zijn geworden voor het echtpaar, ze kunnen dat nooit betalen. We weten de exacte omstandigheden niet. Wel weten we dat het tweede kwart van de achttiende eeuw een slechte tijd is voor de landbouw. Het zou kunnen dat het echtpaar een levensstijl heeft geprobeerd te handhaven die zij zich eigenlijk niet langer kunnen veroorloven. Het echtpaar bezit een paar melkkoeien en de aanwezigheid van paarden, ploeg en eggen in zijn inventaris suggereert enige akkerbouw. Misschien verraadt het bezit van een *phaeton*, de sportwagen onder de rijtuigen van die tijd, een zekere voorliefde voor luxe.

Afb. 5 Het zeventiende-eeuwse raadhuis van Leerdam, waar de berechting plaatsvindt, in 1728 (HvL)

Strafrechterlijk veroordeeld, maar voor wat?

Begin 1734 valt voor Abraham het doek: hij wordt na *crimineele proceduuren* door het Gerecht veroordeeld. Aanvankelijk en tijdens het proces wordt hij gevangen gehouden in de Leerdamse Hoogpoort. Na de veroordeling wordt Abraham overgebracht naar het Sint Joris *Tugthuijs* aan de Geerweg (of Nobelstraat) in Delft. Deze instelling is er specifiek op gericht om *onnutte ledig-gangers* te disciplineren, zoals “mensen die door eigen schuld tot armoede waren vervallen”.⁷ De oorspronkelijke gedachte achter het tuchthuis is voor zijn tijd modern door het accent op heropvoeding, onder vaderlijk gestrenge zorg, in plaats van straf.⁸ De arbeid in zulke tuchthuizen heeft dan ook een principiële en symbolische bedoeling. Er is geen winstoogmerk, maar men probeert wel zoveel mogelijk de eigen kosten te dekken.⁹ Zonder de tuchthuizen zou een stadje als Leerdam niet de mogelijkheid hebben mensen tot meer dan enkele maanden gevangenschap te veroordelen en Delft heeft op dit moment de reputatie het beste adres in de Republiek te zijn voor *confinement*. Er zitten *geconfineerden* vooral uit Delfland, maar ook uit steden als Alkmaar, Leiden, Den Haag, Middelburg, Zierikzee, Bergen op Zoom, Gorinchem en zelfs Groningen.¹⁰ Dat in de loop van de jaren de idee van heropvoeden op de achtergrond raakt moge blijken uit het feit dat sommige gerechten mensen tot vijftig jaar of zelfs levenslang veroordelen.

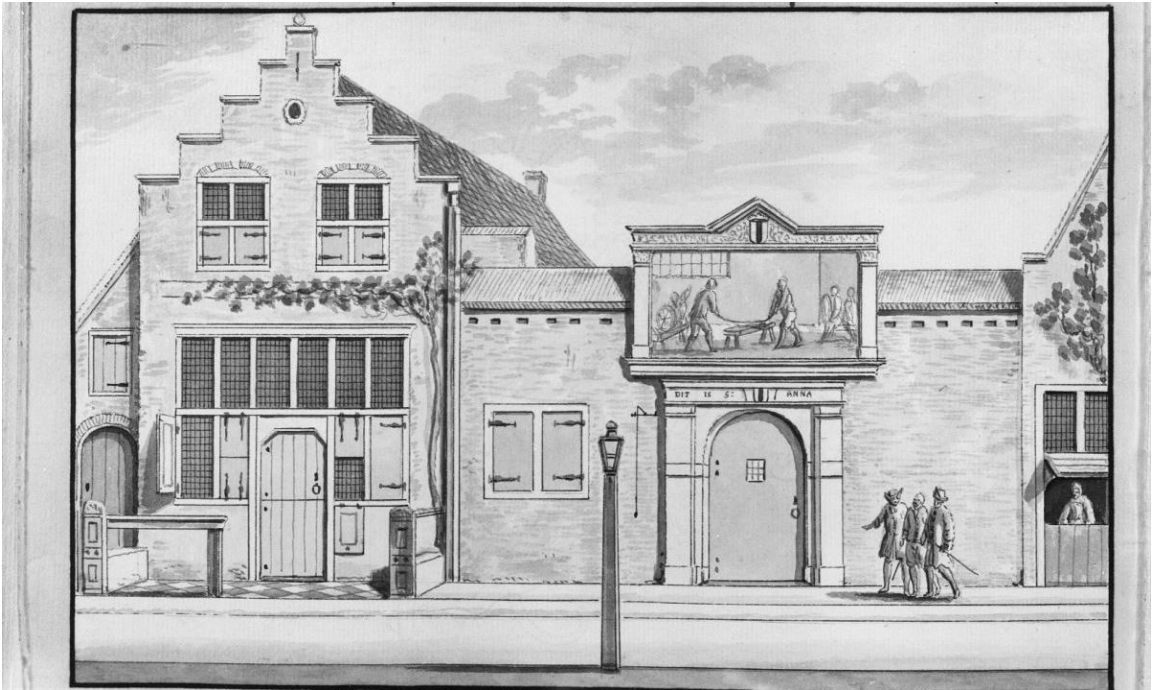
Afb. 6 De laatst overgebleven schepensrechtbank-zaal van Nederland, in Kampen (foto: auteur)

Wanneer Abraham wordt veroordeeld heeft Leerdam al eerder van de diensten van het Delftse Tuchthuis gebruik gemaakt. Op 21 januari 1716 wordt Jan Cornelisz Verweij in het Tuchthuis opgenomen “bij vonnisse van den Gerechte van de Stadt en Graafschappe van Leerdam voor ses Jaeren”.¹¹ In 1721 betaalt Leerdam fl.200 in verband met het ontslag van Jan Brouwers uit het Tuchthuis. Het archief in Delft bezit de eindafrekening over april 1728 tot september 1729 voor de Leerdammer Willem Adriaensz. Westerhout. Deze man is veroordeeld vanwege een voorval tussen hem en zijn vrouw in het jaar 1727. De eindafrekening laat zien dat Stad en Graafschap Leerdam voor deze man met het St. Joris Gast- en Tuchthuis het gebruikelijke contract heeft gesloten waarin niet alleen de detentie is geregeld, voor veertig gulden per jaar, maar ook het leren van een ambacht, voor vijftwintig gulden. Tenslotte is er voor acht gulden en drie stuivers kleding verstrekt. De rentmeesters van Leerdam en het Tuchthuis sluiten in 1729 de boeken omdat Willem op 21 september is *uijtgebrooken*. Leerdam vraagt en krijgt fl.31-17-0 terug op het gegeven voorschot van fl.150.¹²

Is Abraham veroordeeld wegens zijn schulden? Insolventie is in de achttiende eeuw wel reden voor een tuchthuisstraf, maar eigenlijk alleen wanneer sprake is van boze opzet. Zijn de frustraties over alle tegenslagen hem teveel geworden en heeft hij tegen schuldeisers of gerechtsdienaren geweld gebruikt? Heeft hij foute dingen gedaan in een poging uit de problemen te geraken? We weten het niet, want voor deze jaren zijn geen Leerdamse crimineelboeken bewaard gebleven. In elk geval heeft hij zijn vrouw niets aangedaan, want wanneer Abraham al in Delft zit ontvangt zij de schepenen die op last van de drossaard inventaris van hun bezittingen komen maken. Er kunnen drie redenen zijn waarom deze inventaris wordt opgesteld: (1) er is sprake van een faillissement en de waarde van de boedel moet de schuldeisers schadeloos stellen, of (2) de stad Leerdam wil de boedel verkopen om de kosten van het proces en de gevangenhouding te bestrijden en (3) er is sprake van een vorm van onder-curatele stelling die samenhangt met de opname van Abraham in het tuchthuis.¹³ Helaas zijn de bronnen hierover onduidelijk: we moeten al te vaak genoegen nemen met stukken zonder context.

De inventaris bevestigt dat Liesje financieel krap zit, wat op zich niet vreemd is bij afwezigheid van de kostwinner. Ze heeft al een paard en drie hokkelingen - kalfjes die moeten uitgroeien naar melkkoeien - moeten verkopen voor “de nood om te eten” èn voor het onderhoud van haar gevangen echtgenoot. Een tinnen schotel is naar de lommerd gegaan. Aardig detail is dat Liesje aangeeft dat de koffiepote en –kopjes niet háár eigendom zijn, maar aan haar kinderen toebehooren. Voor haar geldt kennelijk net als voor haar naamgenoot in Bach’s twee jaar daarvoor geschreven Kaffee-Kantate “In allem, nur den Caffee nicht”. Ons Liesje moet tenslotte verklaren alles te hebben opgegeven en niets ter kwader trouw te hebben verzwegen of achtergehouden.¹⁴ Ze gaat ongetwijfeld een moeilijke tijd tegemoet.

Het St.Joris tuchthuis van Delft

Afb. 7 Toegangsdeur van het St.Joris in Delft, tussen twee stadsboerderijen (A.Rademaker, ca. 1735, Archief Delft)

Het Delftse St.Joris Tucht- en Dolhuis wordt bestuurd door een college van zes regenten. Deze regenten zijn gewoonlijk kooplieden, die na hun benoeming niet meer als *commerçant* aan het Tuchthuis mogen leveren. Zoals bij het weeshuis en de stedelijke armenzorg gaat het hier om een onbezoldigde, doch statusverhogende, functie.

De dagelijkse leiding van het Tuchthuis ligt bij de binnenvader of *conciërge*. Deze is met twee knechten niet alleen verantwoordelijk voor de ordehandhaving, hij is ook de werkbaas voor de productie-activiteiten en belast met het inleren van nieuwe gedetineerden. De gevangen vrouwen staan onder het gezag van de binnenmoeder. De conciërge in Abrahams eerste jaren is Reijnier Bollandt, de binnenmoeder diens vrouw.¹⁵ Op Reijniers kwartaaloverzichten staan de namen van alle gedetineerden en hun situatie: werkt, is ziek, werkt niet meer, kan niet werken. De gedetineerden worden geacht in het *Huys* zo goed mogelijk hun eigen kost te verdienen. De mannen houden zich bijvoorbeeld bezig met tabakskerven, maar vooral gaat het om arbeid in de

sfeer van de textielnijverheid.¹⁶ Wanneer de regenten eind 1735 adverteren voor een nieuwe conciërge vragen ze naar kandidaten met kennis van “laeken, corsaaij en baaijfabrijcq”.¹⁷ Het ziet er niet naar uit dat in deze tijd te Delft nog wordt geraspt.¹⁸ De kwartaalnota van de *conciërge* laat zien hoeveel kostgeld per gedetineerde wordt uitgegeven. Wie werkt krijgt meer dan wie niet werkt. Dokter en chirurgijn¹⁹ beoordelen periodiek wie in staat is te werken en wie niet. Daarover rapporteren de visiterende geneesheren met naam en toenaam aan de *conciërge* en ook direct aan de regenten.

De mannelijke gedetineerden zijn met acht tot twaalf man tegelijk opgesloten in zo'n vier of vijf hokken van omstreeks veertig vierkante meter. De hokken zijn elk voorzien van bedsteden en een secreet (latrine). Ze liggen naast elkaar aan een met traliedeur afgesloten gang of galerij. Die traliedeur geeft toegang tot de binnen- of middenplaats, waar zich ook de geselpaal bevindt en een waterpomp. Elk hok heeft een buitendeur en een binnendeur met het schaftgat. De vrouwen bevinden zich in hokken op de “zolder” erboven. In de Nederlandse tuchthuizen wordt binnen deze hokken ook het werk verricht, de gedetineerden verblijven er dag en nacht. Achter een normaliter afgesloten deur op de middenplaats bevindt zich het voorpleintje dat toegang geeft tot de buitenpoort aan de Geergracht.²⁰ Het gebouw ligt in de stad tussen woonhuizen en stadsboerderijen.

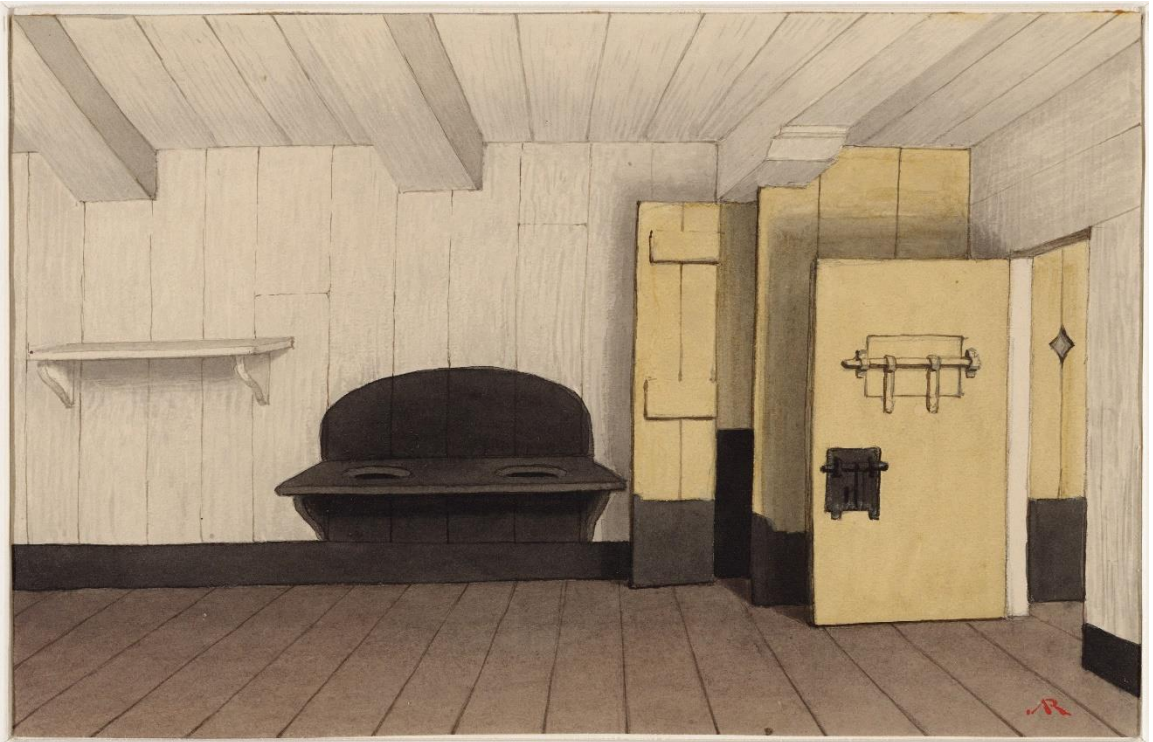
Naast het tuchthuis zit het verbeterhuis voor de *bestedelingen*. Hierbij gaat het gewoonlijk om “secrete” opsluiting van zwarte schapen op verzoek van hun familie. Typische zwarte schapen zijn alcoholisten, waanzinnigen en losbandigen (lees: homoseksuelen) uit de betere stand. De tuchtelingen en de bestedelingen worden in beginsel van elkaar gescheiden gehouden. Zo ook de mannen en de vrouwen, die elkaar overigens wel ontmoeten in de arbeid en tijdens de kerkdienst.

De bezetting van het Tuchthuis in het voorjaar van 1736 is redelijk representatief.²¹ Op dat moment zijn er veertig werkenden, eenentwintig mannen en negentien vrouwen. Er zijn nog zeventien niet-werkenden en twee lerende nieuwkomers. Negentien gedetineerden komen van buiten Delfland. Abraham is de enige uit Leerdam. De gedetineerden in de groep van buiten Delfland ontvangen elk fl.10 kostgeld per persoon per jaar. De werkenden ontvangen over dertien weken elk fl.22-15-0, dus bijna het tienvoudige. De conciërge verantwoordt elk kwartaal zijn uitgaven aan de regenten.

Abraham de tuchteling

Geconfineerd in Delft

Abraham den Haegsman verschijnt als nieuwe gedetineerde op de nota van Reijnier Bollandt over de driemaandsperiode eindigend op 3 maart 1734. De nieuwkomer begint met twee maanden leertijd à somma van vijftien gulden. Abraham zal zes jaar binnen het Tuchthuis in detentie blijven. Op de nota over december 1739 tot en met februari 1740 wordt hij voor het laatst genoemd, met éénmaal maandgeld. Het is dus redelijk te veronderstellen dat hij in januari 1734 is gekomen en in december 1739 is gegaan.

Afb. 8 Interieur van een hok met secreet, tuchthuis Amsterdam 19e eeuw (H.M.A. Rieke, Collectie Stadsarchief Amsterdam)

Het is mogelijk dat Abraham op vrijdag 8 januari 1734 al aangetreden staat op de binnenplaats van het Tuchthuis, om samen met de regenten, de huisstaf en de andere gedetineerden toe te zien hoe zeven gevangenen *strengelijk* worden gegeseld door dienaars van justitie. De maand ervoor was hun ontsnapingsplan door een medegevangene verklapt. Overdag hadden de mannen zich ingespannen met het uitgraven van een gat in hun hok, dat ze elke avond “met veel moeite seer subtiel” weer toedekten. De regenten vragen aan de hoogbaljuw van Delft strafkorting (“afslag”) voor de verklikker tot de volledige viereneenhalf jaar die van zijn straf nog resteert.²²

Op 16 april 1735 gaat in Leerdam Abraham’s oudste dochter Anneke in ondertrouw. Omdat haar vader gevangen zit moet de oude Herbert Jansz goedkeuring geven aan dit huwelijk. Abrahams eerste zoon Volkert verlaat in 1737 Leerdam om in Amsterdam het molenaarsvak te leren.

Uitbraken en uitbraakpogingen

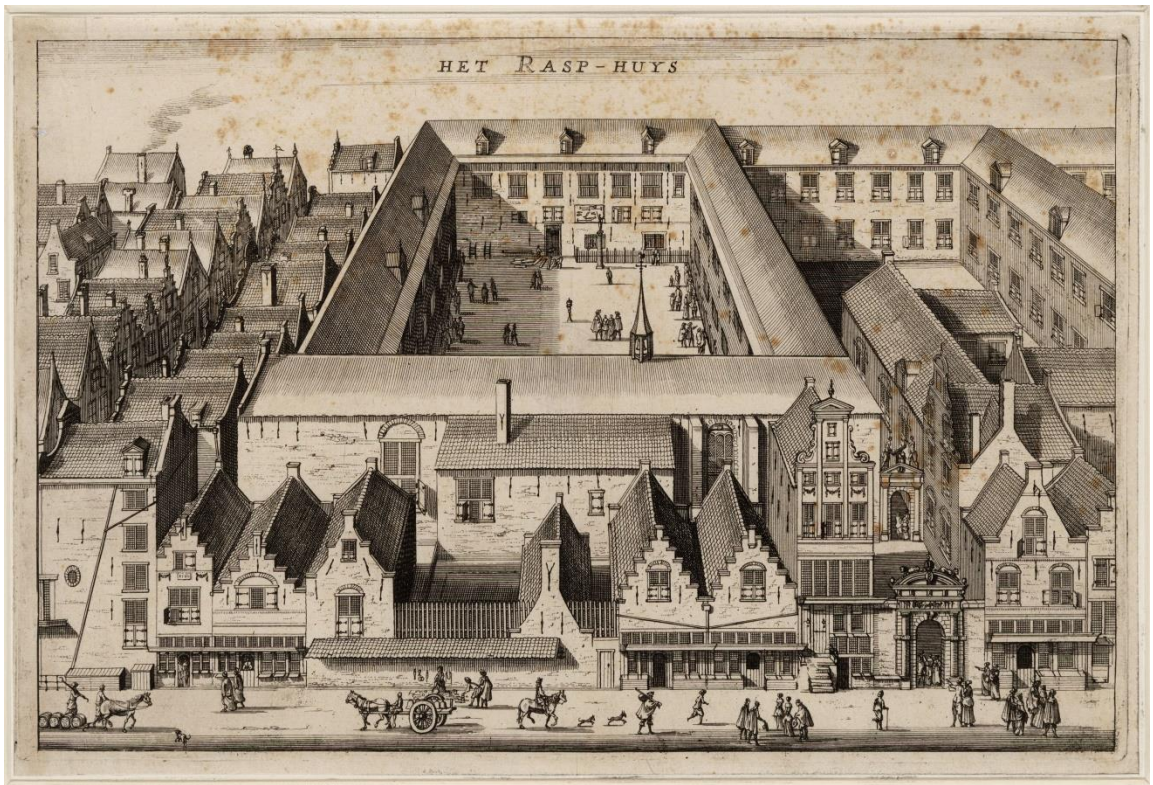
Abraham is een van de gedetineerden in het *tweede hok van voren* waarvan Reijnier Bollandt op 3 oktober 1735 aan de regenten meldt dat door de gevangenen “weederom een begin was gemaakt van breeken”. Hij laat alle twaalf gevangenen overbrengen naar een ander hok. Bij inspectie door de regenten blijkt dat onder één van de bedsteden planken zijn losgebroken en voor het oog weer zijn terugggelegd. Eronder bevindt zich een gat van “twee voet in het vierkant”. De mannen zijn er zeven à acht weken eerder met het breken begonnen maar hebben op enig moment het werk stilgelegd uit vrees verraden te worden door de vrouwen erboven, ondanks de belofte die ze aan de vrouwen hadden gedaan om hen mee te nemen. De regenten bevinden dat zes van de twaalf schuldig zijn en dat de overige zes, waaronder Abraham, zich niet aan het breken

schuldig hebben gemaakt, noch deel hebben gehad aan het complot. Drie van de zes beschuldigten ontkennen alles en worden veroordeeld tot drie maal vierentwintig uur op “het rooster” te water en brood. De drie die bekennen komen er vanaf met een reprimande.

Dat men denkt dat in een kleine ruimte van twaalf mensen er zes kunnen zagen, hameren en boren terwijl de zes overigen niets in de gaten hebben tart alle verbeelding. Dat gezegd zijnde, zo door het logboek heenlezende rijst niet het beeld op van serene arbeidzaamheid. Het moet in het huis dagelijks een behoorlijke heisa zijn geweest van mechanische geluiden, zoals het klip-klap van weefgetouwen, en van luidkeels zingende en roepende mannen en vrouwen. De binnenvader, binnenmoeder en twee knechts moeten dit alles in de hand houden, de maaltijden distribueren, de productiewerkzaamheden aansturen en begeleiden, problemen met het werk en problemen tussen mensen oplossen: een schier onmogelijke taak.

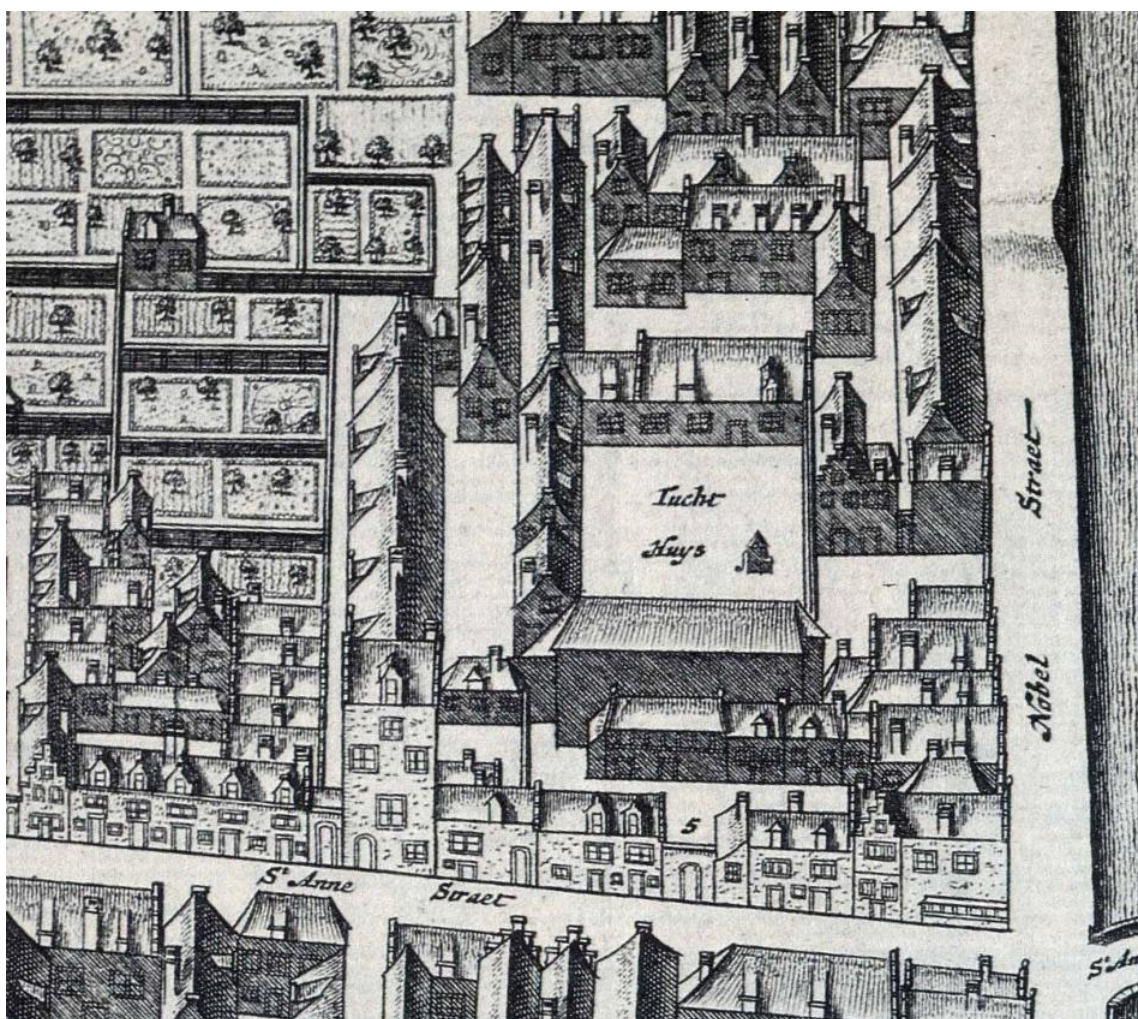
In de maand dat het complot van het tweede hok aan het licht komt laat Reijnier aan de regenten weten dat hij “niet genegen” is om zijn contract te verlengen. Dat contract loopt precies een jaar later af; Reijnier zal dan bijna zevenenvijftig jaar oud zijn. De regenten plaatsen een advertentie in de Delftse, Haagse en Leidse *couranten* om te werven voor een opvolger. Sollicitanten wordt verzocht vóór 1 februari 1736 te reageren.²³

Ook de gevangenen hebben zo hun Nieuwjaarsvoornemens. In de namiddag van zondag 1 januari boren vijf gevangenen van het vierde hok een vierkant gat van anderhalve voet in de binnendeur van hun hok. De overige vijf gevangenen in het hok zien en horen niets. Men wil nog diezelfde avond uitbreken. Van kettinggaren hebben ze een touw gemaakt waarmee ze vanaf de binnenplaats op het dak willen komen om vandaar naar de buitenwereld te geraken. Zij verliezen hun belangrijkste werktuig als het houten handvat van de boor breekt. Ze weten niets beter dan te proberen met een boom van een weefgetouw het half doorboorde gat kapot te rammen. Het kabaal alarmeert de knechten. Er vallen woorden en daags erna dreigt één van gevangenen Reijnier zijn nek te zullen breken. Op de middag van zaterdag 14 januari worden de vijf *ten exempel* strengelijk met roeden geseld.

Afb. 9 Tuchthuis Amsterdam: qua opzet vergelijkbaar met Delft. (Jacob van Meurs, 1663. Collectie Stadsarchief Amsterdam)

Zes zaterdagen verder moet Reijnier andermaal een uitbraakpoging aan de regenten melden, deze keer in het derde hok. Weer is hij getipt door een van de gevangenen. Reijnier laat het hok inspecteren door de metselaar die binnen het Tuchthuis aan het witten is. Deze vindt in de grond onder de twee vaste bedsteden een “seer groot en diep gat, tot tegen de fundamenten van de zijdemuur”. De regenten stellen vast dat van de elf man in het hok alleen schuldig zijn Samuel Symons, Lou van Rij (uit Zierikzee) en Abram de Haagsman. De drie mannen, die allen op de lijst staan van mensen die niet in staat zijn arbeid te verrichten, zijn twee weken bezig geweest om onder de fundamenten door te graven. Ze hebben de stenen losgepeuterd met twee *krammen* voor het ophangen van hangmatten. Die hebben ze van de zoldering gehaald, rechtgebogen en in een houten handvat gestoken. De losgemaakte specie en aarde hadden ze in het secreteet (toilet) gesmeten. Op het moment van ontdekking ligt het werk al een week stil omdat zij op zeer harde steen zijn gestuit. De regenten geven opdracht de schuldigen met ijzer te boeien aan handen en voeten en ze op water en brood te zetten. Zoals gebruikelijk melden ze het incident aan de hoofdofficier. Die reageert zoals altijd: de bestraffing wordt aan de regenten overgelaten. De drie schuldigen worden ertoe veroordeeld om drie dagen en nachten “aan handen of aan voeten geboeijt geset te worden op den Rooster te waater en te brood”. Samuel het eerst en alleen, daarna Lou en Abram gezamenlijk.

Afb. 10 Het Delftse tuchthuis in zijn omgeving (De kaart figuratief van Delft, omstreeks 1675)

Het is niet helemaal duidelijk wat dat *rooster* precies is. Vermoedelijk gaat het om een waterput waarin de gevangene op het ijzeren afsluitrooster wordt gezet en waaraan hij soms met zowel handen als voeten wordt vastgeketend.²⁴ Het is vast een donkere, koude, vochtige en sombere plek die bedoeld is om de gevangenen tot louterende gedachten te brengen. Op de zeventiende-eeuwse *Kaart Figuratief van Delft* staat op de binnenplaats een zwengelpomp afgebeeld (zie afb.10). We weten dat het tuchthuis een put heeft laten slaan, zowel om schoon water te kunnen putten als om snel bluswater bij te hand te hebben in het geval van brand.²⁵ Het is denkbaar dat die put en de afgebeelde zwengelpomp identiek zijn en dat zich daarin het rooster bevindt.

In diezelfde *extraordinaire* vergadering waarin de regenten Abraham en zijn mede-uitbrekers veroordelen is de Delftenaar Leendert van der Heuvel ontboden. De regenten laten hem weten dat de Heren Burgemeesteren hebben ingestemd met zijn aanstelling tot conciërge. In de voorafgaande weken hadden zij uit zes sollicitanten twee kandidaten geselecteerd. Overwegende de personen, hun vrouwen en verdere omstandigheden, hadden zij besloten dat Leendert hun beste kandidaat is. Op 8 maart sluiten de partijen een arbeidscontract voor drie jaar.

In de vroege ochtend van maandag 16 april ontsnappen tien man uit het vierde hok. Het is hun gelukt onder het fundament van de noordmuur door te breken naar de naastgelegen galerij. Ze weten het slot van de galerijdeur open te krijgen en bereiken zo de binnenplaats. Ze zijn gewapend met stokken en stukken hout en kunnen op die manier Reijnier Bollandt dwingen hen de sleutels te overhandigen. De wetsdienaren arriveren om 11 uur. De drossaard van het Hof van Holland weet binnen een dag acht van de tien vluchtelingen weer in de kraag te vatten. Ze blijven bij hem in de boeien tot 15 mei, wanneer hun hok is gerepareerd en versterkt met een hardstenen fundering en ijzeren staven tegen de houten wand.

Na dit vierde “komplot” in korte tijd vraagt de hoofdofficier aan de regenten om de gehele gevangenis eens aan nadere inspectie te onderwerpen. Het levert niets op. Bovendien laat de stadsregering weten dat men de uitbrekers “niet behoorde te straffen, maer dat men om deselve te bewaaren alles soo secuur moest maaken dat sij geen occasie hadden om te kunnen breeken, en dat men alle gereedschappen om te breeken soo veel doenlijk uijt de hokken behoorde te weeren.” Het is een tik op de vingers van de regenten. Het zal nog pijnlijker voor hun worden.

Op maandag 25 juni 1736 om twee uur in de middag ontsnappen vijf gevangenen uit het “grootte of nieuwe hok”. Deze uitbraak begint twaalf uur eerder, in de nacht. De twee gevangenen die voor de eer bedanken worden vastgebonden, onder doodsbedreiging gemaand zich stil te houden en bewaakt door een man met een mes. De overige vier gevangenen overstemmen hun breken door te zingen en te dansen. Met binnengesmokkeld gereedschap maken ze een gat in de binnendeur. Ze vinden de buitendeur open, zoals zo vaak, evenals de galerij-traliede deur. Ze dwingen een knecht de sleutels af te geven door hem een schrobzaag op de keel te zetten.

Drie van de ontsnaptten zijn oorspronkelijk veroordeeld door het Hof van Holland, dat nu driehonderd gulden beloning in het vooruitzicht stelt voor informatie die leidt tot hun aanhouding.²⁶ De twee overigen zijn door het gerecht van de stad Zierikzee veroordeeld. De burgemeesters van Delft hadden al in februari van dat jaar bij Zierikzee erover geklaagd dat Zierikzeese gevangenen bij elke uitbraakpoging betrokken zijn. Dit komt volgens hen omdat Zierikzee te vaak levenslange gevangenisstraffen uitdeelt, waardoor de gevangenen wanhopig worden en aan niets anders meer denken dan uitbreken. Als Delft dreigt het contract met Zierikzee op te zeggen belooft Zierikzee voortaan strafkorting toe te passen voor goed gedrag.²⁷

Afb. 11 Hok in tuchthuis Amsterdam, 19e eeuw (Collectie Stadsarchief Amsterdam)

Gevangenen die aan niets anders meer denken dan uitbreken worden creatief. Van alles wat door hun handen gaat wordt beoordeeld of het bruikbaar is voor ontsnapingspogingen. Ze bewapenen zich met een tabaksmes dat ze bij het kerven hebben achterovergedrukt. Ze stelen een nijptang van de schoenmaker. Ze nemen een halve schaar mee. Ze maken een zaagje van een blikken tabaksdoos of een houtboor van een onderdeel van een weegschaal. Onderdelen van weefgetouwen, een *lang dun ijzertje*, een ijzeren onderloperkje met tandjes, spilletjes, kettingdraden, het kan allemaal worden gebruikt.

Maatregelen

In de zomer van 1736 nemen de regenten een organisatorische maatregel: ze benoemen een extra knecht die zich helemaal moet concentreren op het goede cipierschap en die zich uitdrukkelijk niet mag bezighouden met de productiekant. Hij ontvangt een loon van fl. 80 per jaar plus fl. 3 telkens voor kermis en nieuwjaar, plus kost en inwoning, alsook een premie van fl.10 voor elk kwartaal zonder uitbraak. Hij is verantwoording schuldig aan de conciërge en diens knechten. Omdat de cipier zorgt voor gesloten deuren en er ook op toeziet dat geen ontsnapingsmiddelen naar binnen worden gesmokkeld kunnen de conciërge en zijn knechten zich met meer rust concentreren op de "fabriek".

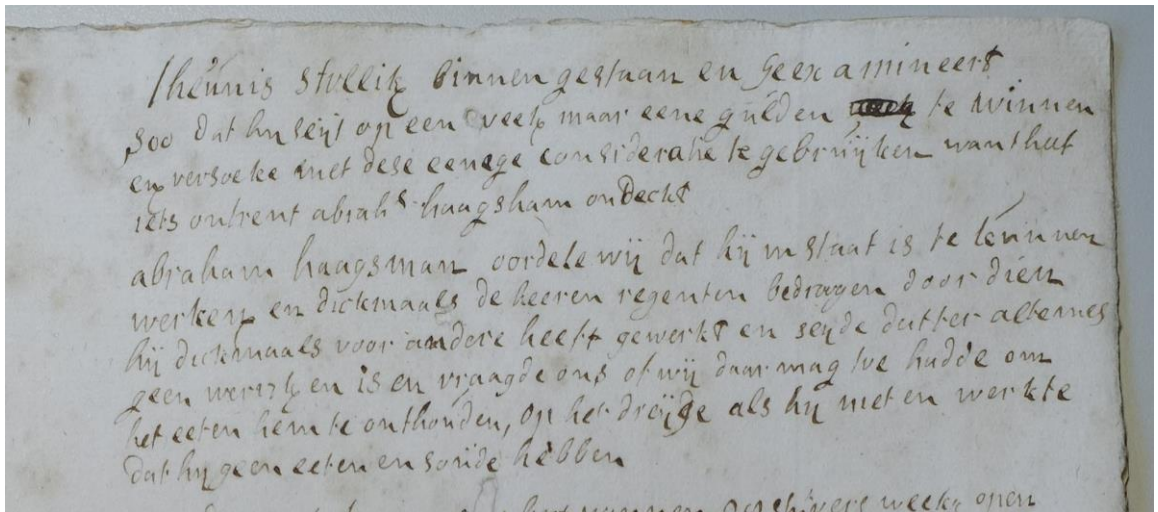
De nieuwe conciërge begint tegelijkertijd met deze cipier. Hij had al omstreeks mei het verzoek gedaan om twee maanden eerder te mogen starten, misschien bij wijze van inwerkperiode. Per 1 oktober neemt Leendert van der Heuvel de positie van Reijnier over.²⁸

De genomen maatregelen lijken effectief en er zijn een tijdlang geen uitbraken meer. Als op 1 december weer een tuchteling op het rooster wordt gezet dan is dat omdat hij zijn tong naar de regenten heeft uitgestoken.²⁹

Kan Abraham werken?

In Leendert's eerste afrekening als *conciërge*, over de maanden oktober 1736 tot januari 1737, staat de volgende opmerking: "Abraham den Haghxman heeft bij Reijnier Bollants tijt al gehad 10 stuyvers 's weeks, comt op dit vierendeeljaars 26 weecken à 10 stuyvers omdat opt'voorgaende vierendeeljaars overgeslagen was fl.13." Tien stuivers per week, dat was in geen enkele afrekening van Reijnier voorgekomen. Dit is opeens een verhoging van tien naar zesentwintig gulden per jaar. Wordt hier een fout van Reinier ontdekt, begrijpt Leendert het niet goed of hebben we te maken met een listigheid van Abraham zelf? Hoe dan ook, in de resterende jaren blijft hij in plaats van fl.2-10-0 per kwartaal nu fl.6-10-0 ontvangen.³⁰

Gedurende de volledige duur van zijn verblijf in Delft staat hij op de lijst van *tugteling* die de kost niet konne winne. Op grond van bijvoorbeeld ouderdom kun je van werk worden vrijgesteld. Als Abraham in Delft arriveert is hij ongeveer tweeënvijftig jaar oud en behoort daarmee tot de oudere binnenkomers.³¹ Maar het lijkt er op dat Abraham hier toch een streek levert. In het voorjaar van 1739 wordt hij door een medegegetineerde verlinkt. Naar aanleiding daarvan *attesteren* Doctor en Chirurgijn op 8 Meij 1739:

The image shows a handwritten Dutch document in cursive script. The text is written on aged, slightly stained paper. It appears to be a medical certificate or a statement of opinion from two doctors, Doctor Wijnand de Bries and Marcus de Ferro, dated May 8, 1739. The text discusses Abraham Haagsman's ability to work, mentioning that he has deceived the regents by claiming to be unable to work when he actually can. The handwriting is clear but somewhat cramped, typical of 18th-century documents.

Afb. 12 Het briefje van doctor Wijnand de Bries en Marcus de Ferro, meester Chirurgijn (Archief Delft, foto: auteur)

Inzake Abraham Haagsman oordelen wij dat hij in staat is te kunnen werken. Hij heeft dikwijls de heren regenten bedrogen door voor anderen te werken en te zeggen dat er geen werk voor hem is. Wij vragen ons af of wij er toe kunnen overgaan om hem het eten te onthouden, met het dreigen dat als hij niet werkt, hij ook niet zal eten.

Is getekend: doctor Wijnand de Bries en Marcus de Ferro, meester Chirurgijn.³² Wat met dit doktersbriefje is gedaan is niet bekend. Het feit komt niet voor in het logboek van de regenten, eten en werken zijn wat hen betreft kwesties op het niveau van de *conciërge*. Op 14 juli bevindt Abraham zich in het *grote weefhok*, maar dan wel liggend op zijn bed en niet aan het werk. Dat

tenminste beweert hij als hij verklaart niets te hebben gezien van de mishandeling van de conciërge en zijn knechten door vier hokgenoten.

West-Indië

Nu is het in de Republiek normaal dat de duur van een detentie vooraf door de rechter wordt bepaald. Ook strafverlenging is uitsluitend mogelijk op grond van een rechterlijke uitspraak.³³ We kennen de oorspronkelijke Leerdamse uitspraak niet en de Delftse bronnen leveren evenmin nadere informatie. Er is wèl iets gebeurd want eind 1739 wordt Abraham op een schip gezet met als bestemming West-Indië; hij is dan bijna zevenenvijftig jaar oud. Voor het transport ontvangt de Leerdamse drossaard een gepeperde rekening. Het proces en de nasleep kosten de stad Leerdam zo'n vijftienhonderd gulden:

- fl.400,- voor het transporteren (fl.268-8-0) en gevangen houden van Abraham den Haagsman, geleend geld tegen een jaarrente van 3%
- fl.228,- rente over het bovenstaande, over de periode van 1734 tot en met 1752: jaarlijkse kostenpost van fl12,-
- fl.250,- advocaatkosten
- fl.27,- voor de secretaris voor het maken van de verslagen van ondervraging en proces, zegelkosten e.d.
- fl.240,- zes maal de jaarlijkse leges van fl.40 voor het Tuchthuis Delft
- fl.317-15-8 voor het transport naar West-Indië³⁴

Werk alhier in zijn gans gebruik
de botzen gevallen, in het Gedeelte
Van Abraham den Haagsman die
in Delft geconfinceert tot nu
de West-Indië toe al bij den Wed.
Joh. D. Drothard in het onopge-
geven, volgens de Memorie
ou quitz dat Van . . . 317-15-8

Afb. 13 Stadsrekening Leerdam over 1739: Abraham gaat naar de Westindies (Archief Gorinchem, foto: auteur)

Waarom hij op zijn leeftijd deze reis nog moet maken? Vanwaar de keuze voor West-Indië? Is dit nog een vervolg van zijn Leerdamse proces? Heeft Abraham de keuze gekregen tussen langere gevangenisstraf en transport naar vrijheid in de kolonie?³⁵ Heeft Leerdam misschien twee financiële alternatieven voorgeschoteld gekregen? Ik heb geen antwoord en evenmin weet ik hoe het met Abraham afloopt.³⁶ Een prettig verhaal is het vast niet.

In februari 1745 laat zijn dochter Anna haar tweede zoon dopen met de naam Abraham. Geheel volgens de vernoemingsregels en toch eigenlijk ook een bewijs dat ze zich niet voor hem schaamt.³⁷

Een halve eeuw daarvoor had avonturier Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck zich er op toegelegd om Suriname verder te ontwikkelen. In 1684 verzoekt hij Amsterdam om toezending van tuchtelingen en verkrijgt daartoe goedkeuring van de Staten onder voorwaarden. Ten eerste moet het Gerecht dat de veroordeling doet de transportkosten betalen en ten tweede wordt hun inzet beperkt tot openbare werken. Daarop stuurt Amsterdam zo'n vijftig gedetineerden naar Suriname. Binnen de administratie van het Amsterdams Gerecht wordt geen onderscheid gemaakt tussen plaatsing in het Amsterdams tuchthuis of het verrichten van openbare werken in Suriname.

Van Sommelsdijck zet de tuchtelingen in, samen met soldaten, voor het uitdiepen van een kreek ter verbetering van de waterhuishouding van de kolonie. Vier jaar later wordt de bazige Van Sommelsdijck door opstandige soldaten vermoord. De aanleiding is dat ze te weinig eten en drinken krijgen en te zware arbeid moeten verrichten. De opstandige soldaten en tuchtelingen bezetten Fort Zeelandia en een militaire raad neemt zitting in het gouverneurshuis. Na enkele dagen geven ze zich over aan gezagsgetrouwe militairen en planters. Amsterdam stopt vóór het eind van de zeventiende eeuw met het deporteren van tuchtelingen.³⁸ Niet bekend is in hoeverre deportaties vanuit andere steden hebben plaatsgevonden. Let wel, Cornelis van Aerssen van Sommelsdijck is voor Leerdam geen onbekende.³⁹ Hij is heer van het nabijgelegen Spijk en dat valt ten tijde van de Republiek deels binnen Holland en deels - het Overeind van Spijk – binnen het Graafschap Leerdam. Zijn gouverneurschap van Suriname speelt zich weliswaar tientallen jaren voor Abrahams veroordeling af, maar zaken kunnen vreemd lopen. Het is mogelijk dat Abrahams deportatie niets meer of minder is dan een alternatieve invulling van zijn oorspronkelijke straf, geïnspireerd door de dode hand van Van Sommelsdijck en misschien ook door eigentijdse polemieken.

West-Indië als geschikte bestemming voor "slegt volk" en verarmde boeren keert namelijk als thema terug in publieke geschriften in de decennia die hierop volgen. Engeland vormt voor de polemisten het na te volgen voorbeeld; dat land stuurt tussen 1718 en 1775 zo'n vijftigduizend gevangenen naar de West. In Nederland meent iemand in 1773 dat de tuchthuizen "van weinig nut zijn" en dat men de "leeglopende schavuiten" beter kan deporteren en "onder de Slaaven mengen". De suggesties worden niet door de overheden opgevolgd.⁴⁰ Als we Jacob Haafner's relaas over zijn verblijf in Indië gedurende de jaren zestig en zeventig mogen geloven is het bovendien voor diezelfde overheden onnodig om "slegt volk" te *deporteren*: "Deugnieten, verkwisters, boeven, allen die wegens hun misdaden of anderszins uit hun geboorteplaats zijn verbannen, bankroetiers en ander meer slecht volk, alles ijlt naar Indiën als naar een algemene prooi, alles wil er fortuin maken en hoe kan dat geschieden? Niet dan met de Maatschappij welke zij dienen te bestelen, of de arme Indianen te onderdrukken, te plunderen en te vermoorden." Voor Haafner is het Oost-Indië in de nadagen van de Compagnie niets meer of minder dan het "rasp huis van Europa".⁴¹

Dick Haagsman

Dick Haagsman studeerde geschiedenis aan de Universiteit Leiden en Organisatie-en veranderingkunde aan de VU Amsterdam. Hij werkt aan een geschiedenis van de familie Haagsman/Haaksman/Haaxman. Hij woont in Zoetermeer.

Archieven

Delft, Archief Delft (NL-DtAD)

1 Oud Archief stadsbestuur Delft, inv.nr. 02031A_Register van geconfineerden te Delft, 1699-1792 [oud nr.3326/27]

261 Sint Joris Gast-, Dol- en Tuchthuis 1677-1979, Notulen en besluiten etc.

Den Haag, Nationaal Archief, Den Haag (NL-HaNA)

3.04.16.072 DTB kopie Zuid-Holland; Leerdam 1622-1812 (met lacunes)

3.03.08.085 Rechterlijk Archief van Leerdam, 1571-1811

Gorinchem, Regionaal Archief Gorinchem (RARGcm)

Oud Archief van Leerdam, inv. nrs. 197-204: Stadsrekeningen

Literatuur

Bont, Chris de (2000). *Delfts water; tweeduizend jaar bewoning door waterbeheer in het Delftse*. Delft: IHE.

Buddingh', Hans (1999). *Geschiedenis van Suriname* (2e verm. dr.). Utrecht: Het Spectrum.

Eerenbeemt, H.F.J.M. van den (1975). *Armoede in de 'gedrukte' optiek van de sociale bovenlaag in Nederland, 1750-1850*. Tijdschrift voor Geschiedenis 88, pp.468-500.

Faber, Sjoerd (1983). *Strafrechtspleging en criminaliteit te Amsterdam, 1680-1811: De nieuwe menslievendheid*. Arnhem: Gouda Quint.

Faber, Sjoerd, red. (1989), *Nieuw licht op oude justitie: Misdaad en straf ten tijde van de Republiek*. Muiderberg: Coutinho.

Hallema, A. (1958), *Geschiedenis van het gevangeniswezen, hoofdzakelijk in Nederland*. Den Haag, 's-Gravenhage: Staatsdrukkerij- en Uitgeverijbedrijf.

Houtzager, H.L., & Weve, W.F. (1997). *De kaart figuratief van Delft*. Rijswijk: Elmar.

Mortel, Hans van de (2005), *Criminaliteit, rechtspleging en straf in het Hollandse drostambt Heusden, 1615–1714*. Tilburg: Stichting Zuidelijk Historisch Contact.

Nieuwenhuys, Rob (1978). *Oost-Indische spiegel: Wat Nederlandse schrijvers en dichters over Indonesië hebben geschreven vanaf de eerste jaren der Compagnie tot op heden*. Amsterdam: Em. Querido's Uitgeverij,

Spierenburg, P., & Lissenberg, Elisabeth. (2007). *The Prison Experience Disciplinary Institutions and Their Inmates in Early Modern Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Veer, E.J.C. de (1948), *Lijst van verkochte huizen te Leerdam:1680-1720*. In: Ons Voorgeslacht, Jrg.3 (heruitgeg. www.hogenda.nl)

Veer, E.J.C. de (1952), *Lijst van verkochte huizen te Leerdam: 1721-[1794]*. In: Ons Voorgeslacht, Jrg.7, nummer 40 (heruitgeg. www.hogenda.nl)

Verhoeven, Gerrit (2015), *De derde stad van Holland: [deel 1] geschiedenis van Delft tot 1795*. Zwolle: W Books.

Wijsenbeek-Olthuis, Thera F (1987). *Achter de gevels van Delft : Bezit en bestaan van rijk en arm in een periode van achteruitgang (1700-1800)*. Hilversum: Verloren.

Noten

-
- ¹ ORA Leerdam NL-HaNA 3.03.08.085, inv.nr. 20, fol 532-534, 23 juni 1705; er zijn huizen genaamd “Moriaan” (geweest) o.a. in Amsterdam, Schagen, Gouda, Antwerpen, Den Bosch, Maastricht, Strijen, Bommel, Grave en Bergen op Zoom. Het huis in Leerdam bestaat niet meer. De afgebeelde Moriaanskop werd in de 19^e eeuw ingemetseld in de gevel van een van de nieuwe woningen die toen aan de Vlietskant werden gebouwd - en die inmiddels weer gesloopt zijn.
 - ² De kop is gemaakt van zachte steen en voorzien van een pleisterlaag. Tulband en mantel zijn nu kleurloos, er zullen oorspronkelijk kleuren of verguldsel hebben gezeten. Op dit moment ligt de kop bij de gemeente, beschadigd, mond en rechterwang zijn verdwenen en de pleisterlaag is aan het verbrokkelen. Als symbool is de kop is verwant aan de drogisten-gaper en de oorspronkelijke bedoeling is vermoedelijk bezwering van het kwade. Hoewel de beeldtaal van de Afrikaan is gebruikt is het onwaarschijnlijk dat men bedoeld heeft een verwijzing naar Afrika te maken of de bewoners daarvan uit te beelden. Veeleer zal het een verwijzing naar de oprukkende “ongelovige” Ottomaanse Turken zijn geweest, die Europa hadden geschokt door in 1492 Constantinopel te veroveren en die in 1688 zo ver komen als de poorten van Wenen.
 - ³ Op basis van schepenboek: Veer (1948) en Veer (1952). Het Spuij is later overkluist en herdoopt in Hoogen Hoek.
 - ⁴ ORA Leerdam NL-HaNA 3.03.08.085, inv.nr. 107, Appointementenboek van het Gerecht Leerdam en inv.nr. 63, folio 40-41
 - ⁵ fl staat voor florijn of gulden. Een deflator is te vinden op de site van het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, maar de uitkomsten zijn m.i. geregeld niet onproblematisch.
 - ⁶ ORA Leerdam NL-HaNA 3.03.08.085, inv.nr. 24 zaak 137. Het vaderlijk of moederlijk bewijs is een bij testament bepaalde schenking die moet worden uitgekeerd aan de kinderen zodra ze trouwen of volwassen worden. Het gaat hier dus om geld uit de erfenis van haar eerste man met deze specifieke bestemming. Het is gebruikelijk dat een familielid van de gestorvene er op toeziet dat de betaling ook daadwerkelijk plaatsheeft.
 - ⁷ Verhoeven (2015), p.368, vgl. Vlis (2001), pp.280f., over eerverlies en geld pp. 273-277. Voor de traditioneel negatieve waardering van bedrijfsschulden bij boeren in de Alblasserwaard, zie Verrips (2005), p.151f.
 - ⁸ De traditionele opvatting was dat gevangenhouding uitsluitend dient ter bewaring en niet als straf gezien mag worden, zie Mortel (2005), p. 206. Zie daarnaast Spierenburg (2007), pp.111, 115, 155 over paternalisme en de verruimde definitie van gezin en huishouden. Hij betoogt dat het tuchthuis gezien wordt als een soort surrogaatgezin voor de tuchteling. Tegen 1700 is het charitatieve imago van de tuchthuizen al aardig aan slijtage onderhevig (p.140). Spierenburg stelt dat de armenzorg afgesplitst wordt; dit lijkt mij een misverstand omdat de tuchthuizen nooit voor armenzorg waren bedoeld. Bedelen en landlopen zat in het strafrecht. Tenslotte moeten we begrijpen dat een gevangenis voor lang verblijf vooruitgang betekende in een tijd dat de alternatieven waren: laten lopen (verbanning) of het schavot en de galg (zie bijv. citaat uit Hamburg in Spierenburg, p.147). Er wordt een toenemend aantal gevangenisstraffen uitgesproken, bijv. Amsterdam 20% in de zeventiende eeuw groeiend naar een derde tot stabiliserend rond de 60% vanaf de 1760s. Het Hof van Gelderland sprak tussen 1710 en 1735 >50% gevangenisstraffen uit (Spierenburg p.157f, 160).
 - ⁹ Zie Spierenburg (2007), p.116-120 voor een discussie over eventueel winstoogmerk. Het algemene beeld is dat er geld bij moet. E.e.a. past in het beeld dat tijdens de Republiek de overheid vooral tracht de kosten van justitie zo laag mogelijk te houden.
 - ¹⁰ Spierenburg (2007), p.138, 140, 229, resp. 245. Delftse *beterhuizen* hebben in de periode 1699-1724 een “marktaandeel” van 40% Vanaf het tweede kwart van de eeuw neemt de populariteit van Delft af. Uitbestedende steden worden genoemd in NL-DtAD 1.0203A *Register van geconfineerden te Delft*.
 - ¹¹ NL-DtAD 1.0203A *Register van geconfineerden te Delft fol.26v. Merkwaaardigerwijze staan Brouwer, Westerhout noch Abraham in dit register.*
 - ¹² NL-DtAD 261.422, p.347; Leerdam stadsrekening 1721 uitgave van 200 gulden “tot de ontslaeging van Jan Brouwers uijt het tugthuijs tot Delft”. Ook betaalden ze nog twee hemden voor hem. De informatie over Jan Brouwers alsook dat inzake een conflict tussen Westerhout en zijn vrouw is verkregen van

-
- Teunis Blom, voorzitter van de Historische Vereniging Leerdam, 11 maart resp. 6 juni 2017. Volgens Spierenburg (2007), p.153 weet 28,3% van de mannelijke tuchtelingen in Delft te ontsnappen.
- ¹³ Voor inventaris bij opname tuchthuis zie Wijsenbeek-Olthuis (1987), p.96
- ¹⁴ NL-HaNA 3.03.08.085, inv.nr. 87, pp.429-432 boedel, 11 maart 1734. Op zich is dit geen ongebruikelijk onderdeel van een inventaris, maar ik ben de formulering niet in alle Leerdamse inventarissen tegengekomen. Failliete of “desolate” boedels hebben de reputatie onvolledig te zijn, zie Wijsenbeek-Olthuis (1987),p.98. Deze specifieke boedelbeschrijving is ook opmerkelijk kort.
- ¹⁵ Reinier Bolland is conciërge van 1715 tot okt 1736. Er waren tenminste vier Reiniers Bolland binnen Delft in deze periode: Reinier Abramsz, Reinier Isaacs, Reinier Jacobsz en een Reinier Wijnantsz, waarvan mij Reinier Isaacs, geboren nov. 1679, de meest waarschijnlijke toeschijnt.
- ¹⁶ Wijsenbeek-Olthuis (1987),p.74f suggereert dat het Tuchthuis één van de belangrijkste textielabrikanten van Delft was. De productie moet gegroeid zijn na aantreden van conciërge Peter Maas in 1760. Nu is belangrijk relatief omdat Delft geen grote textielstad was in de 18e eeuw. Voor de jaren 1730 geven de bronnen mij niet het beeld van grootschalige productie.
- ¹⁷ Dichtgeweven vlakke wollen stof, geweven grove wol (kersey) en flanel
- ¹⁸ Ondanks de gevelsteen met de 2 raspende mannen. Dit raspen gebeurde vanaf eind 16e eeuw voor houtsoorten waarmee kleurstoffen voor de textielindustrie werd geproduceerd. Al snel bleken molens betere kwaliteit verpoeder op te leveren en rond 1700 was het buiten Amsterdam met het raspen gedaan (Spierenburg, pp.125-133).
- ¹⁹ De doctor heeft gestudeerd en heeft theoretische kennis, de chirurgijn heeft het vak binnen het gilde geleerd en heeft praktische vaardigheden.
- ²⁰ NL-DtAD 1.02031A, aangevuld met Spierenburg (2007), p.136. Ik ben er niet van overtuigd dat de door Spierenburg geschetste situatie, die vooral op informatie over het Amsterdamse spinhuis gebaseerd lijkt te zijn, volledig overeenkomt met de Delftse situatie. In Delft lijken alle mannen in de hokken ondergebracht te zijn (en dus niet alleen de zware gevallen). Spierenburg noemt voor Amsterdam hokken van tussen de twintig en de veertig vierkante meter voor vier tot twaalf gedetineerden. In Delft lijken tenminste acht man in een hok te hebben gezeten. In 1739 vinden we acht man in “het grote weefhok”; aangezien weefgetouwen grote objecten zijn is “groot” qua ruimte te relativiseren. De mannen zitten overdag in die hokken hetgeen bevestigt dat in die hokken ook wordt gewerkt.
- ²¹ De capaciteit van de tuchthuizen is overal bescheiden, tussen de 50 en de 100, zie Spierenburg (2007), p.142, 144
- ²² NL-DtAD 1.02031A, fols. 67-82 voor de ontsnappingspogingen 1733-1740
- ²³ Sollicitatieproces NL-DtAD 1.02031A, fol.72; zie voor de leeftijd van Reijnier de noot hierboven inzake de identiteit van Reijnier.
- ²⁴ Vgl. Spierenburg (2007), p.182, ook p.100f.
- ²⁵ Bont (2000), p.100. De eerder daartoe gemaakte sloten slibden dicht en men vreest massale ontsnapping als de deuren open moeten om brandslangen van buiten te laten komen.
- ²⁶ Leydse Courant 29 juni 1736, <https://leiden.courant.nu>
- ²⁷ Spierenburg (2007), p.186
- ²⁸ Spierenburg (2007), p.113f. suggereert onvrede met Bollandt die ze te weinig ijverig zouden vinden in het ontdekken van ontsnappingsplannen. Het is denkbaar dat hij in zijn laatste jaar de teugels wat laat vieren maar het is niet zo dat hij vanwege onvrede het veld moet ruimen. De benoeming van de extra knecht is m.i. geen teken van wantrouwen in de conciërge maar veeleer een verstandige organisatorische ingreep op een moment dat de zaak uit de hand dreigt te lopen. Doordat er nu een cipier is die zich helemaal kan bezighouden met gesloten deuren kunnen de anderen zich met minder zorgen concentreren op het (bege)leiden van de werkzaamheden, de voedselverschaffing e.d. Die taak was ook tē gecompliceerd. Het logboek suggereert dat de extra knecht juist is aangesteld op verzoek van de nieuwe conciërge. Dat Leendert in de praktijk problemen heeft met de man is een andere kwestie. Zie Spierenburg (2007), p.114f. en p.123f. waar hij spreekt over de conciërge als werkbaas in relatie tot zijn zorgverantwoordelijkheid: hij kon ze in hun maag straffen. Het gedoe hierover lijkt overigens van na Abrahams verblijf te dateren.
- ²⁹ NL-DtAD 1.02031A, fol.76-77
- ³⁰ NL-DtAD 261.434 *Joris Gasthuis* Kwitanties van de conciërge over de jaren 1734-1740.
- ³¹ Spierenburg (2007), p.151 heeft alle criminele tuchtelingen geteld: de gemiddelde leeftijd van inkomende mannen is 29,2 en van vrouwen 25,4. Abraham behoorde dus tot de oudste binnenkomers. Spierenburg (151f) heeft ook de indruk dat de typische Delftse tuchteling al meermalen was veroordeeld. Dit is niet

-
- zo voor Abraham en hier heeft waarschijnlijk meegespeeld dat Leerdam geen alternatief had en ook dat zulke “klanten” voor Delft financieel aantrekkelijk waren. De Leerdamse rechters vonden zijn vergrijp kennelijk te ernstig voor verbanning en niet ernstig genoeg voor een schavotstraf voorbij een geseling.
- ³² NL-DtAD 261.434 *Joris Gasthuis* Kwitanties van de conciërge, p.355, ook: “Theunis Stullik [heeft bij ons] binnen gestaan en [wij hebben hem] geëxamineert soo dat hij seijt op een weel [=touw] maar eene gulden te winnen en versoeke met dese eenege consideratie te gebruiken want [hij] heef[t] iets ontrent Abraham Haagsman ontdeekt.” Het verlinken van mede-gevangenen werd beloond, ondermeer door strafverkorting, zie Spierenburg (2007), p.145f
- ³³ Spierenburg (2007), p.145
- ³⁴ Regionaal Archief Gorinchem: Oud Archief van Leerdam, inv. nr. 199-204: Stadsrekeningen. Het was gebruikelijk dat plattelandsgerechten hun tot tuchtstraf veroordeelden naar de steden stuurden. De hoge kosten daarvan waren normaal, zie Faber (1983) 195f.
- ³⁵ Cf. Spierenburg (2007), p.149, 262
- ³⁶ De beschikbare archieven voor Suriname hebben juist een lacune voor de periode 1740-1750
- ³⁷ NL-HaNA, DTB Leerdam,3.04.16.072,inv.nr.2.i, scan 9. Vernoemingsregels: eerste zoon naar vader van de vader, tweede naar vader van de moeder.
- ³⁸ Buddingh’(1999), p.35f. Dat Leerdam de kosten van deportatie betaalde zou moeten betekenen dat Leerdam de beslissing heeft genomen.
- ³⁹ Zie NL-HaNA 3.03.08.085, inv.nr.61, 27-8-1681 en 12-2-1682. Zijn vader, ook een Cornelis, was cavaleriecommandant en een enkele ruiter van zijn regiment zien we in de Leerdamse schepenarchieven terug, inv.nr. 57, 25-11-1633.
- ⁴⁰ Eerenbeemt (1975), p.468f; Spierenburg (2007), pp.262f, 266, stelt dat de idee van deportatie niet aansloeg in de Republiek.
- ⁴¹ Haafner (1806),p.11, geciteerd in Nieuwenhuys (1978), p.42. Zie ook H. Terpstra, *Jacob Haafner en zijn denkbelden over het kolonialisme*, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 75 (1962) 129-154.